

Knygotyra  
2021, vol. 77, pp. 392–396

ISSN 0204–2061 eISSN 2345–0053  
DOI: <https://doi.org/10.15388/Knygotyra.2021.77.101>

# MONOGRAFIJA APIE MARTYNĄ JANKŲ KAIP TAUTOS VIENYTOJĄ IR LIETUVIŠKOS SPAUDOS KŪRĖJĄ

*Aušra Navickienė*

Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto  
Knygotyros, mediotyros ir leidybos tyrimų katedra  
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius, Lietuva  
El. paštas [ausra.navickiene@kf.vu.lt](mailto:ausra.navickiene@kf.vu.lt)

KAUNAS, DOMAS. *MARTYNAS JANKUS. TAUTOS VIENYTOJAS IR LIETUVIŲ  
SPAUDOS KŪRĖJAS*. VILNIUS: VILNIAUS UNIVERSITETO LEIDYKLA, 2021. 880 P.  
ISBN 9786090706305.

Martyno Jankaus (1858–1946) biografijos yra visose universaliuose lietuviškose enciklopedijose: JAV lietuvių Bostone išleistoje *Lietuvių enciklopedijoje*<sup>1</sup>, taip pat trijose sovietų okupacijos laikotarpiu Lietuvoje pasirodžiusiose<sup>2</sup> ir naujausioje pastaraisiais dešimtmečiais išėjusioje *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*<sup>3</sup>. Nors ir skiriasi išėvijoje ir okupuotoje, vėliau nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje paskelbtų gyvenimo aprašymų apimtys, iš

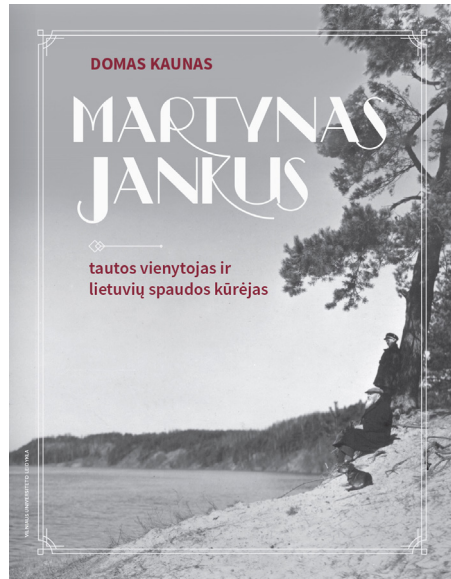
- 1 ANYSAS, Martynas. Jankus Martynas. Iš *Lietuvių enciklopedija*. T. 9: Instrumentalizmas–Jungtavainikiai. Bostonas: Lietuvių enciklopedijų leidykla, 1956, p. 284–286.
- 2 Jankus Martynas. Iš *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 1: A–L. Vilnius: Mintis, 1966, p. 670; Jankus Martynas. Iš *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*. T. 5: Janenka–Kombatantai. Vilnius: Mokslas, 1979, p. 7; MATULEVIČIUS, Algirdas; UŽTUPAS, Vilius. Jankus Martynas. Iš *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. T. 2: Grūdas – Marvelės. Vilniaus: Vyriausioji enciklopedijų leidykla, 1986, p. 100.
- 3 KAUNAS, Domas; MATULEVIČIUS, Algirdas. Jankus Martynas. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. VIII: Imhof–Junusas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 519–520.

Received: 2021 11 08

Copyright © 2021 Aušra Navickienė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access journal distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

dalies turinys ir vertinimai, visuose akcentuojami Jankaus kaip visuomenės ir spaudos veikėjo nuopelnai. Gimęs ir užaugęs Bitėnuose M. Jankus papildė Mažosios Lietuvos leidėjų gretas, sukūrė ir daugiau kaip trisdešimt metų plėtojo privatų leidybos verslą. Jankaus spaudos įmonėje buvo išleista dešimtys periodinių leidinių, šimtai knygų ir smulkiųjų leidinių, tarp jų ir paties Jankaus parašytų ar sudarytų knygelių tautinei sąmonei ugdyti. Jankus bendradarbiavo ir JAV lietuvių spaudoje, tapo svarbiu Didžiojoje Lietuvoje Rusijos valdžios draudžiamos spaudos leidėju ir jos platinimo organizatoriumi, palaikė spaudos ryšius su JAV lietuviais, latvių, lenkų,

gudų tautinio sąjūdžio veikėjais. Leidyba formavo Jankaus orientaciją į tautinį sąjūdį ir bendradarbiavimą su didžiąja tautos dalimi. Jankus tapo aušrininku (mėnraščio „Aušra“ (1883–1886) įkūrimo vienas iniciatorių, 1884–1885 m. buvo jo atsakingasis redaktorius), dalyvavo įkuriant pirmąją lietuvių kultūrinę draugiją „Birutė“ (1885), 1889–1992 m. buvo jos pirmininkas, per rinkimus į Prūsijos landtagą ir Vokietijos reichstagą leido politinę spaudą, skirtą lietuvių kandidatams palaikyti, pats kandidatavo. Jankus pasirašė svarbiausius dokumentus dėl Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suvienijimo – Tilžės aktą (1918 m. Tilžėje priimtą Mažosios Lietuvos tautinės tarybos deklaraciją dėl Mažosios Lietuvos prisijungimo prie atkurtos Lietuvos valstybės) ir Šilutės seimo deklaraciją (1923 m. Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto (vadovas M. Jankus) skyrių ir Klaipėdos krašto lietuvių kultūrinių ir ekonominių organizacijų atstovų suvažiavimo priimtą deklaraciją dėl Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos autonominės dalies teisėmis). Už aktyvią veiklą Jankus Prūsijos valdžios buvo keliasdešimt kartų suimtas, kalintas, baustas piniginėmis baudomis, joms ir spaudai leisti, spaustuvėms įgyti paaukojo visas lėšas, ūkį Bitėnuose. Už nuopelnus kuriant Lietuvos valstybę ir suvienijant Mažąją Lietuvą ir Lietuvą pirmosios nepriklausomybės metais Jankaus vardu Lietuvoje pavadintos gatvės ir organizacijos, Karo muziejaus sodelyje Kaune 1939 metais atidengtas skulptoriaus Bernardo Bučo sukurtas Jankaus biustas, kuris ir šiandien tebestovi.



Tačiau iš šiandienos lietuvių atminties Jankaus vardas gerokai išsityrynė. Tai akivaizdžiai liudija 2009 m. įvykiai, kai buvo vykdytas projektas paminėti Lietuvos vardo tūkstantmetį ir Vilniaus Vingio parke kuriamas devynių metrų aukščio monumentas „Vienybės medis“, kuris įamžino šimtą iškiliausių šalies vienybę stiprinusių asmenybių. Tautiečiai iš pasiūlyto 150 asmenybių sąrašo pasirinko vos penkis Mažosios Lietuvos veikėjus ir nusprendė, kad nei Mažosios Lietuvos patriarchu vadintas Martynas Jankus, nei pirmosios lietuviškos knygos autorius Martynas Mažvydas valstybės vienybei nuopelnų neturi. Ir tai yra problema, kurią sprendžiant svarbus yra Domo Kauno monografijos *Martynas Jankus. Tautos vienytojas ir lietuvių spaudos kūrėjas* pasirodymas.

Jankaus kaip vieno iš lietuvių tautinio sąjūdžio lyderių asmenybė ir veikla tapo tyrimų objektu dar jo gyvenimo metais, ir Jankaus istoriografija apima daugiau kaip šimtmečio laikotarpį. Tačiau nemaža dalis darbų pasižymi kritiškumo stoka, giliau buvo tirtos leidybos ir spaudos temos. Domėjimasis Jankumi suaktyvėjo pastaruoju dešimtmečiu ne tik Lietuvoje kartu su Mažosios Lietuvos tyrimais, bet ir išeivijoje. 2013 m. JAV buvo apginta istoriko Charleso Perrino disertacija apie iškilias Mažosios ir Didžiosios Lietuvos suartinimo asmenybes *Lietuviai trijų erelių šešėlyje: Vincas kudirka, Martynas Jankus, Jonas Šliūpas ir modernios Lietuvos kūrimas*<sup>4</sup>, o 2021 m. liepos mėnesį Vilniaus universiteto leidykla išleido D. Kauno ilgalaikių tyrimų rezultatus apibendrinančią minėtą monografiją. Ji atveria naują Jankaus tyrinėjimų etapą, pateikdama visapusišką mokslinį požiūrį į Mažosios Lietuvos simboliu tapusį asmenį ir naujomis žiniomis bei konceptualiomis išvalgomis papildydama kelių mokslų – knygotyros, istorijos, kultūros tyrimų – žinią. Išskirtinumo monografijai suteikia skelbiamų mokslinių tyrimų rezultatų apimtis ir kokybė, paremta dešimtmečius kaupta ir sisteminta medžiaga ir išbandyta tyrimų metodologija. Kokybę lemia panaudoti reprezentatyvūs archyviniai šaltiniai iš Lietuvos ir užsienio šalių archyvų, bibliotekų bei muziejų, ikonografiniai šaltiniai, autoriaus užfiksuoti žodiniai liudijimai, fundamentalūs bibliografiniai ištekliai bei patikimi tyrimo instrumentai – universalių (biografinis, lyginamasis, istorinis) ir knygotyros tyrimuose naudojamų / populiarių (bibliografinis, spaudos statistinis, repertuaro struktūrinis, leidinių tipologinis, funkcinis paskirties) metodų kompleksas.

Knygą sudaro keturios dalys, pagal tyrimo tikslus ir apimtį prilygstančios savarankiškiems monografiniams tyrimams. Įvade aptarus nagrinėjamą pro-

4 PERRIN, C. Charles. *Lithuanians in the Shadow of Three Eagles: Vincas Kudirka, Martynas Jankus, Jonas Šliūpas and the Making of the Modern Lithuania*. Georgia State University, 2013. [žiūrėta 2021 m. spalio 25 d.]. Prieiga per internetą: <[http://scholarworks.gsu.edu/history\\_diss/35](http://scholarworks.gsu.edu/history_diss/35)>.

blemą ir jos istoriografiją, tyrimo objektą, tikslą ir uždavinius, tyrimo šaltinius ir metodus, pirmoje dalyje, pavadintoje *Rambyno paunksnėje*, išanalizuota Jankaus kilmė ir asmenybės bruožai, išsilavinimas, šeima ir pragyvenimo šaltiniai. Remdamasis į mokslinę apyvertą įvedamais naujais archyviniais dokumentais autorius patikslino Jankaus ir jo giminės kilmės klausimą, pateikė naujų žinių apie sudėtingą gyvenimo tarpsnį 1914–1918 m., kai Pirmojo pasaulinio karo pradžioje Jankus su šeima buvo ištremtas į Samaros guberniją. Antrojoje dalyje *Viešojoje erdvėje* chronologiškai nuosekliai atkurta Jankaus politinė ir kultūrinė veikla, jos motyvacija, veiksniai bei kūrybinės veiklos rezultatai. Didžiausioje apimtimi trečiojoje dalyje *Leidėjas ir spaustuvininkas* kompleksiai ištirta Jankaus leidybos ir spaudos gamybos veikla ir jo įsteigtoje ir vadovautoje spaudos įmonėje (ji veikė 1889–1923 metais Ragainėje, Tilžėje, Bitėnuose, Klaipėdoje, Šilutėje) pasirodžiusios 414 knygų, brošiūrų ir smulkiųjų spaudinių bei 27 periodiniai leidiniai. Ketvirtoji dalis *Valstybės ir Mažosios Lietuvos reprezentantas* skirta Jankaus reprezentacinės figūros vaidmens Klaipėdos krašto ir Lietuvos valstybės gyvenime analizei, paskutiniame jos skyriuje apibūdinant Jankaus atminimo įprasminimą iki ir po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tyrimą vainikuoja gilios išvados, išryškinančios Jankaus vaidmenį spaudos priemonėmis suartinant perskirtas tautos dalis – Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvius ir stiprinant teritorinį Lietuvos valstybės vienišumą. Monografijos tekstą reikšmingai papildo priedai, kurie turi savarakišką šaltiniotyrynę vertę. Tad įspūdingos apimties mokslinės monografijos žanro veikale (leidinio apimtis 880 p., arba beveik 60 aut. lankų) rekonstruojama Jankaus ir kaip asmens, ir kaip politiko, ir kaip leidėjo gyvenimo istorija, ypatingą dėmesį skiriant jo leidybos veiklos ir spaudos įmonės, veikusios Rytų Prūsijos ir Vokietijos reicho valdomoje Mažojoje Lietuvoje, rezultatams.

Knygotyrininkų akimis žvelgiant reikšmingi yra leidybos istorijos tyrimų rezultatai, įžvalgos apie aušrininko leidybos ir spaudos darbus 1879–1925 metais, jo leidybos produkciją, kuri nelygiavertė autorių, turinio ir tipografinės kokybės požiūriu, leista lietuvių ir kitomis (vokiečių, lenkų, sorbų ir baltarusių) kalbomis, skirta Didžiajai (250 leidinių) ir Mažajai (150 leidinių) Lietuvai. Suvaldant gausią faktografinę medžiagą, parodant Jankaus vaidmens kaitą spaudos priemonėmis vienijant valstybės sienų padalytas Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių bendruomenes ir kuriant laisvąją spaudą, autoriui pasitarnavo spaudos leidybos, gamybos ir platinimo veiklos periodizacija, išskiriant tris Jankaus spaudos kūrimo veiklos periodus: *leidybos pradžios* (kai 1879–1889 metais Jankus bandė leidybos priemonėmis integruotis į tautinį sąjūdį), *spaudos verslo dinamikos* (kai 1889–1912 metais Bitėnuose ir Klaipėdoje veikė spaudos įmonė

ir vyko ekonominiais faktoriais grindžiamas leidybos, spaudos gamybos ir prekybos darbas, kai dėmesys buvo sutelktas aprūpinti Didžiąją Lietuvą knygomis ir periodika ir auginti raštingas lietuvių kartas) ir *politinių tikslų spaudos etapą* (kai 1922–1925 metais leidėjas didino galios svertus sprendamas Klaipėdos krašto integravimo į Lietuvos Respubliką problemas). Remiantis bibliografijos šaltiniais sudaryta Jankaus spaudos ir leidybos produkcijos bibliografinių duomenų bazė tapo pamatu patikslinant aušrininko leidybinės veiklos apimtį; leidinių tyrimai *de visu* padėjo atskleisti leidybinės ir spausdintinės produkcijos viseto tematiką ir tipologiją, išsamiai išanalizuoti knygų, brošiūrų, smulkiųjų spaudinių bei periodinių leidinių turinį ir vertę bei patikslinti pirmųjų lietuviškų laikraščių istoriografiją; o išlikęs įmonės archyvas, egodokumentika – atsekti jo knyginius ryšius su Didžiąja Lietuva ir išseivija, atkurti dominuojantį leidybos verslo modelį, organizuojant Didžiajai Lietuvai skirtos spaudos leidybą, gamybą ir nelegalų platinimą, bei identifikuoti sėkmingai spaudos draudimo sąlygomis veikusios modifikuotos knygos komunikacinės grandinės veikėjus ir jų ryšius.

Kodėl Jankus kaip tyrimo objektas dešimtmečius išlaikė prikaustęs D. Kauno dėmesį ir skatino tęsti dar akademinės veiklos pradžioje išbandytą temą? Atsakymas glūdi istoriografijoje ir pilietiškuose autoriaus siekiuose puoselėti Lietuvos visuomenės tapatumą su Mažąja Lietuva. Kaip tyrinėjimus skatinusius veiksnius taip pat būtų galima paminėti sėkmingą institucionalizuotos knygotyros mokslo raidą nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje, „Auszros“ archyvo dokumentų radybas ir kitų vertingų Jankaus tyrimams dokumentų mokslinį publikavimą, sėkmingus nacionalinės retrospektyviosios bibliografijos Serijos A, Serijos B, Serijos C projektus, kuriuose dalyvavo pats knygos autorius, bibliofilinius jo pomėgius, kryptingai kaupiant asmeninį Mažosios Lietuvos knygų rinkinį. Pastaraisiais metais akademikui pasitarnavo net judėjimo laisvę apribojęs karantinas, suteikęs galimybę užsidaryti namuose, nesikelti nuo rašomojo stalo ir išguldyti kūrinį, kurio rengimui ir leidybai buvo laimėjęs Lietuvos valstybės užsakymu vykdomos Valstybinės lituanistinių tyrimų ir skaidos 2016–2024 m. programos projektą.

Išleista 2021 m. liepos mėnesį monografija apie Jankų pradeda savarankišką gyvenimą. Ji ne tik įneša svorio į Jankaus istoriografiją, bet ir reikšmingai prisideda prie šiandienos akademinės leidybos kultūros formavimo. Vartant leidinių pamalonina patrauklus knygos dizainas, knygos vidinių ir išorinių elementų dermė (dailininkė Jurga Januškevičiūtė-Tėvelienė), kruopštus maketas (makuotoja Vida Vaidakavičienė), pagrindinį tekstą papildantys kokybiškai parengti pagalbiniai informaciniai tekstai (puslapinės išnašos, susistemintas šaltinių ir

literatūros sąrašas, savarankišką vertę turintys penki priedai (autorius ir Vilijos Gerulaitienės nuopelnas), santraukos anglų ir vokiečių kalbomis (vertėjai Aldona Matulytė, Jürgen Buch), pagalbinės asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės (sudarytoja Irena Buračaitė)). Gerų emocijų sukelia puikus knygos kvapas, patogus skaityti šriftas, kokybiškas įrišas, patogiai atsiverčiantis didelio formato ir apimties knygos blokas, intriguojančios, informatyvios, reprezentatyvios, Jankaus laikmetį vizualizuojančios iliustracijos, pirštais juntamas kokybiškas popierius, pasitelkus įspaudų technologiją sukurtas knygos viršelio dizainas, skaitymui labai pagalbus skirtukas-juostelė. Trumpai tariant, akivaizdūs leidinio kaip 2021 metų gražiausios knygos konkurso pretendento požymiai.

Domo Kauno monografija apie Martyną Jankų – tautos vienytojo ir lietuviškos spaudos kūrėjo atmintį įprasminantis ir jo nuopelnus Lietuvai aktualinantis paminklas. Pasirodė ji tinkamu laiku ir suteiks skaitymo malonumo ne tik akademinėi bendruomenei, bet ir platesniam visuomenės ratui. Tikiu, kad ne vienam skaitytojui Jankaus gyvenimo ir veiklos istorija padės iš naujo atrasti Rambyną, Bitėnus ir savitą Lietuvai daug nusipelnusių lietuvininkų pasaulį.